

SOCIOLINGUISTIC ASPECTS IN THE STUDY OF SPOKEN DIALECTAL LANGUAGE

Sorin Guia

Assoc. Prof., PhD, "Al. Ioan Cuza" University of Iași

Abstract: In gathering dialectic linguistic material, along with the aspects concerning diatopic variation, we also need to consider issues pertaining to diastratic, diagenaratiuonal and diasexual variation. Both in preparing a dialectal survey and in describing linguistic phenomena, we have to follow aspects related to sociolinguistic variables that can afford us to observe the context and category of speakers in which some archaic phenomena are preserved; last but not least, the subjects they evolve in under the influence of literary language are also of interest to us.

Keywords: spoken language, sociolinguistics, diastratic variation, diagenaratiuonal variation, dialectology

Limba este un dat social-istoric, subiecții vorbitori primind-o de-a gata, fiind nevoiți să o învețe și să o folosească după norme prestabilite și controlate de comunitatea căreia îi aparține. Pentru o comunicare eficientă cu interlocutorii, este indispensabilă proveniența acestora din aceeași comunitate socială și realitate culturală. Astfel, limba este un fenomen social, dar are și aspecte, demne de luat în considerare, de ordin biologic și psihologic, fiind un organism viu, ce se află într-o continuă schimbare, a cărei evoluție nu depinde de un singur factor. Aceasta trebuie să țină cont de individ, de evoluția istorică și de societate. Pentru a explica dinamica unei limbi, schimbările care se produc în interiorul ei, dar și evoluția acesteia, este necesar să lărgim sfera cunoașterii spre cadrul sociolingvistic, cadru în care individul și societatea ocupă roluri centrale, existând o condiționare reciprocă între limbă și societate.

O altă caracteristică esențială a limbii este continua ei schimbare, „limbile se schimbă fără încetare și nu pot funcționa decît schimbîndu-se”, afirmă Bally¹, schimbarea în limbă – fenomen natural, cu determinări complexe – se datorează în esență inovației, fie la nivelul formei, fie la nivel semantic. Trebuie, însă, să facem indispensabila trimitere la o altă tendință, aceea de stabilitate, deoarece limba este un organism viu, care tinde spre stabilizare și spre dobîndirea de identitate.

¹Charles Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, A. Francke S. A., Berne, 1950, p. 18.

În cercetarea limbii vorbite, un rol important îl are distincția între realizarea orală² sau scrisă a unui mesaj sau, altfel spus, între *limba vorbită* și *limba scrisă*, numite și limba apropierei, respectiv limba distanței. Dacă în cadrul limbii distanței, limba română literară și-a creat o pronunțare standard, care evită modificările fonetice prea mari și imprimă eleganță pronunțării, în cadrul limbii apropierei, pronunțarea colocvială lasă un teren larg de acțiune limbii vorbite, deschisă la modificări fonetice variate, la rostiri populare și chiar regionale. În timp ce limba scrisă, prin normele sale rigide, printr-o mai mare unitate și stabilitate, reprezintă limba literară, limba vorbită, mai puțin încorsetată de legi, înregistrează și chiar tolerează unele abateri.

Limba standard reprezintă stadiul din dezvoltarea unei limbi literare în care se stabilesc normele limbii unitare, supraregionale. Asigurând coeziunea și stabilitatea limbii naționale, limba standard devine varietatea de bază a arhitecturii unei limbi. Normele limbii standard, ca rezultat al procesului îndelungat de dezvoltare a limbii literare, au la bază *limba comună*, care înglobează trăsături comune tuturor varietăților limbii³. De aceea, „este foarte important să subliniem că limba standard nu înlocuiește varietățile nonstandard din repertoriul lingvistic al unei comunități. Acestea au funcții complementare cu cele ale limbii standard”⁴.

În stabilirea conceptului de „normă”, se efectuează o dublă abstractizare, pe de o parte, se elimină tot ceea ce este pur subiectiv, originalitate expresivă a individului, și, pe de altă parte, se extrage o normă unică, generală pentru comunitatea de vorbitori. Altfel spus, norma este variabilă în funcție de limitele și de natura comunității respective. Fie că vorbim de manifestarea vie a unui individ, de activitatea socială sau de comportamentul real, limba este normată. De cele mai multe ori, individului i se limitează libertatea expresivă, oferindu-i-se sau impunându-i-se un sistem de reguli bine delimitat, numit mai simplu normă. Dacă norma lingvistică înregistrează modul „cum se spune”, avînd un caracter „natural” și abstract, norma literară arată cum trebuie să se spună (exercitînd o anumită presiune asupra vorbitorilor sau a acelor care o utilizează în scris), fiind întotdeauna concretă și convențională. Norma literară este stabilită, în fiecare limbă, pe baza unui anumit dialect, fără a se confunda total cu acesta, în măsura în care acceptă și particularități provenite din alte dialecte sau graiuri ale limbii respective. Precizăm că, în demersul nostru, punem accent mai mult pe norma lingvistică, care înregistrează modul „cum se spune”, decît pe norma literară, care arată cum trebuie să se spună.

În scrierile sale⁵, Iorgu Iordan remarcă diferențele din punct de vedere stilistic ale limbii literare scrise și vorbite, cauzele acestor diferențieri fiind în strînsă legătură cu latura socială a limbii, cu situația de comunicare și cu proveniența locală a vorbitorilor. În ultima vreme se

² Realizarea orală a limbii este primară în raport cu realizarea scrisă, ambele fiind în esență izomorfe; cf. Adrian Turculeț, *Introducere în fonetica generală și românească*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 1999, p. 133.

³ Limba standard are dezvoltări proprii și particularități specifice limbii scrise; vezi *ibidem*, p. 135-136.

⁴ Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Editura Scrisul românesc, Craiova, 1984, p. 769.

⁵ Vezi *Gramatica limbii române*, București, 1937; *Limba română actuală. O gramatică a greșelilor*, Iași, 1943, *Stilistica limbii române*, București, 1944.

vorbește tot mai mult despre o condiționare reciprocă între limbă și societate, cercetarea limbii în context social reprezentând obiectul principal al cercetării sociolingvistice⁶.

Th. Capidan consideră că limba, ca fapt social, se impune individului vorbitor în măsura și felul nevoilor de care este condiționată viața lui în societate. Lingvistul clujean face referire și la influența contextului sociocultural asupra locutorului (afirmând că un copil care se naște va ajunge să vorbească limba părinților doar dacă a fost crescut în mediul lor) și la mecanismul schimbării lingvistice, care este declanșat de „elita vorbitorilor cu simț lingvistic”⁷.

Sextil Pușcariu discută despre sociolecte, pe care le numește *dialecte sociale*, având în vedere ierarhizarea socială a pronunțărilor dialectale. Este evidențiat și prestigiul sociocultural al limbii literare față de varianta nonstandard, afirmând că „noi toți ne supunem neconștient prestigiului limbei literare, desbrăcându-ne de provincialismele urâte ale dialectului nostru local” (p. 72), totodată precizând și faptul că dialectele sociale au repercursiuni asupra limbii literare. Pușcariu pune accent și pe adaptarea vorbirii unei persoane în funcție de context și de partenerul de dialog, ținând cont și de nivelul sociocultural al locutorului: „cu cât el se găsește pe o treaptă culturală mai înalată, cu atât întregul său sistem de exprimare va fi mai mult o schițare a ideilor decât o exprimare dezvoltată a lor”⁸.

Studiile de sociolingvistică acordă o mare importanță atributelor de putere: zonă, sex, vîrstă, statut social, evidențiindu-se felul cum vorbesc copiii, femeile, bărbații, tinerii și bătrînii, în funcție de clasa socială în care sînt încadrați sau sub influența unor factori diferiți.

Anchetatorul trebuie să aibă în vedere parametrii sociolingvistici ai participanților la procesul de comunicare, precum: *originea etnică* (etnologiei, antropologiei și sociolingvisticii sînt de părere că apartenența locutorului la o anumită comunitate etnosocială, inclusiv la un anumit tip de cultură, influențează modul de exprimare a acestuia); *zona geografică și administrativă de origine și de rezidență*, aceasta punîndu-și amprenta asupra pronunțării subiectului vorbitor (trebuie menționate și schimbarea zonei geografice sau naveta dintr-o zonă în alta, în cazul în care acestea au loc); *vîrsta* (care influențează modul de comunicare a individului atît în cadrul unor intervale mai mici de timp, cît și pe parcursul diferitelor etape: copilărie, adolescență, maturitate, senectute) și factorii extralingvistici, care acționează prin intermediul acestui parametru: nivelul de studii, schimbarea zonei de rezidență, schimbarea statutului social; *sexul*, întrucît ar putea exista diferențe între pronunțarea femeilor și cea a bărbaților (deși specialiștii discutau despre o pronunțare mai conservatoare a femeilor decât cea a bărbaților, societatea modernă, prin promovarea egalității dintre sexe, tinde să schimbe această opinie fixată deja în cultură); *statutul sociocultural*, care vizează locul pe care un individ îl ocupă într-un sistem socioadministrativ și sociocultural dat, la un anumit moment al existenței sale (întrucît statutul sociocultural poate varia pe parcursul vieții, vorbindu-se de mobilitate socială pe verticală:

⁶ Vezi Boris Cazacu, *Un aspect al cercetării interdisciplinare: Sociolingvistica*, în FD, vol. VIII, 1973, p. 11.

⁷ Vezi Th. Capidan, *Limbă și cultură*, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1943, p. 31.

⁸ Sextil Pușcariu, *Din perspectiva dicționarului. III Despre legile fonologice*, „Dacoromania”, II, 1921-1922, p. 80.

ascendentă/descendentă). Pri urmare, apartenența la unul dintre straturile sociale (stratul social de sus, stratul social mijlociu, stratul social de jos), diferențele lingvistice referitoare la sex, vîrstă, cît și relația dintre limbă și profesiunea diferitelor grupe de vorbitori sînt relevante în acest sens.

Un alt aspect care determină diferențe diamesice și diafazice este legat de *situația de comunicare*. Vorbitorii își schimbă modul de a vorbi în funcție de situațiile de comunicare, adaptîndu-se și la statutul socio-cultural al interlocutorului.

Indivizii se disting între ei după modul în care utilizează limba; în limbă totul este socializat, iar un individ poate să-și adapteze modul de exprimare în funcție de interlocutor. Un act de comunicare implică aprecierea situației sociale în care are loc comunicarea, prin evaluarea și selectarea elementelor constitutive, în raport cu datele personale și cu pregătirea culturală a vorbitorului, precum și cu informațiile pe care acesta le deține asupra interlocutorilor săi.

Proveniența locală a vorbitorului este un alt factor de diferențiere a pronunțării literare. Dacă limba literară scrisă este mai unitară și nu prezintă particularități regionale, în schimb, limba literară vorbită trădează zona de proveniență a subiectului vorbitor. Dacă majoritatea subiecților își adaptează vorbirea/pronunțarea în funcție de statutul socio-cultural al interlocutorului și de situația de comunicare⁹, unii vorbitori, chiar aparținînd stratului social de sus, fie se arată dezinteresați de o astfel de adaptare a comportamentului verbal, fie sînt „mai puțin dotați cu «darul imitației» normelor ortoepice și păstrează toată viața unele deprinderi articulatorii regionale însușite în perioada primei socializări”¹⁰. Față de limba literară scrisă, mai unitară, limba literară vorbită prezintă particularități regionale mai numeroase, situație încă actuală.

Semnalăm și o serie de deosebiri cauzate de *vîrsta subiecților vorbitori*. În graiul tinerilor se găsesc de cele mai multe ori forme diferite de cele utilizate de către vorbitorii mai în vîrstă, primii fiind înnoitori și responsabili de inovațiile lingvistice, deoarece au posibilitatea de a fi la curent cu toate schimbările care se produc, indiferent de mediu, datorită tehnologiei, factorului instructiv-educativ sau diferitelor căi de comunicare.

Persoanele în vîrstă preferă fonetismele franceze, în timp ce tinerii utilizează, cu precădere, englezismele, cu rostiri mai apropiate de etimon. De asemenea, tinerii din aria nordică

⁹ Într-o ediție specială a unei emisiuni de divertisment, difuzată pe postul național de televiziune, în decembrie 2000, dedicată unor „scene din culise” din timpul anului în curs, prezentatoarea, originară din județul Neamț, utilizează o pronunție care-i trădează zona de proveniență; acest fapt se datorează discuției degajate cu colegii de emisiune, prezentatoarea neștiind că scenele respective sînt înregistrate; vezi, în acest sens, Sorin Guia, *Aspecte sociolingvistice și tipuri de texte în Arhiva de limbă vorbită a Seminarului de dialectologie și sociolingvistică*, în „Analele științifice ale Universității Alexandru Ioan Cuza din Iași” (serie nouă), secțiunea III e, Lingvistică, tomurile XLIX-L, 2003-2004 (Studia linguistica et philologica in honorem D. Irimia), p. 259.

¹⁰ Cf. Adrian Turculeț, *op. cit.*, p. 148. Semnalăm aici pronunțarea unor persoane cunoscute din mediul public, cum ar fi fostul Președinte al Consiliului Județean Iași, Constantin Simirad, sau fostul primar al municipiului Piatra Neamț, Gheorghe Ștefan.

a dacoromânei, aflați în situații oficiale sau în discuții cu vorbitori din alte zone, din dorința de a-și ascunde rostirea regională, apelează la pronunțări hipercorecte: deschiderea vocalei *e* (pentru a ascunde tendința de închidere a vocalei neaccentuate, în poziție finală sau medială), uneori chiar tendința de deschidere a vocalei *ă*, în poziție finală (din dorința de a masca închiderea vocalei *ă*, în poziție finală, la *â*, fenomen specific ariei nordice a dialectului dacoromân). Felul de a pronunța sunetele diferă, mai mult sau mai puțin, de la o comunitate lingvistică la alta. În aceeași comunitate lingvistică și în același sistem funcțional pot exista diferite norme (limbaj familiar, popular, limbă literară)¹¹.

Variabilitatea reprezintă o caracteristică universală a limbii și se manifestă atât în plan diacronic, cât și în plan sincron. Existența varietății lingvistice teritoriale a fost și este una dintre primele constatări ale lingvisticii. Factorii diferențierii sincronice a limbilor sînt de natură spațială, socială și situațională. În acest sens, Eugen Coșeriu distinge între *variația diatopică* (care face referire la diferențierile în spațiul geografic ale unei limbi; de exemplu, dialectul aromân, subdialectul moldovenean, pentru limba română), *variația diastratică* (care aparține vorbitorului și privește diferențele dintre diversele straturi socioculturale ale comunității academice, cum ar fi jargoanele, argourile, limbajele profesionale) și *variația diafazică* (care privește adecvarea vorbirii la situații concrete de vorbire; de exemplu, limba literară, pronunțarea familiară etc.)¹². Acestor trei tipuri de diferențe le corespund alte trei tipuri de sisteme de izoglose¹³, mai mult sau mai puțin unitare: *unitățile sintopice*, numite și dialecte, întrucît reprezintă un tip particular de subunități idiomatice; *unități sinstratice* sau niveluri de limbă (de exemplu, limbaj cult, limbaj popular, limbaj al clasei mijlocii etc.); *unități sinfatice* sau stilurile de limbă (de exemplu, limbaj familiar, limbaj solemn etc.)¹⁴.

În realizarea unei anchete dialectalene se urmărește numai varietatea „diatopică”, ci se are în vedere și perspectiva sociolingvistică, aducînd, în același timp, anumite idei și despre variația limbajului în relație cu statutul vorbitorului înregistrat, „prestația” individuală a acestuia, în cadrul unei anumite tradiții istorice. Ea poate fi definită drept o formă specială de comunicare, urmărind atât înregistrarea competenței idiomatice, cât și competența expresivă, capacitatea de adecvare a subiectului, adică posibilitatea de a vorbi „în circumstanțe determinate”, de a structura „discursuri în conformitate cu circumstanțele”. În acest sens, ancheta sociolingvistică

¹¹ Vezi E. Coșeriu, *Sistema, norma y habla (con un resumen en alemán)*, Montevideo, 1952, p. 81.

¹² Cf. Eugen Coșeriu, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Editura Știința, Chișinău, 1994, p. 142. La acestea, unii lingviști adaugă *dimensiunea diamezică*, care se referă la distincția dintre limba vorbită și limba scrisă, în sens concepțional; cf. Adrian Turculeț, *Dialectologieromână*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2002, p. 7.

¹³ În funcție de natura particularităților considerate, se vorbește despre *isofone*, care delimitează aria de răspîndire a unor fenomene fonetice (de ex., *cîne- cîne*, *cîne- cîne*, *cîne- cîne* - *sîne- sîne* - *cîne*; africata *d*□; palatalizarea oclusei dentale *t*), *isolexe*, care separă două puncte anchetate ce prezintă termeni diferiți pentru o noțiune (de ex., *varză - curechi*, *pisică - mîță*, *nea - zăpadă - omăt*) și *isomorfe*, care delimitează aria de răspîndire a unor particularități morfologice (de ex., eu *văd* - eu *văz*; ei *văd* - ei *vede*; el *a făcut* - el *o făcut*).

¹⁴ Cf. E. Coșeriu, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică...*, p. 101.

presupune folosirea simultană a unui număr mare de informatori, de vârste și profesii diferite, originari din localitatea „studiată” sau recent stabiliți, scopul acesteia fiind de a stabili invariantele sociale ale limbii. Printre metodele de colectare a materialului, sociolingviștii enumeră observația directă staționară, interviurile scurte anonime, observația selectivă nesistematizată. Situația lingvistică concretă poate fi studiată în profunzime doar prin utilizarea succesivă a experimentului, anchetării, interviului, înregistrării vorbirii subiectului, colectării materialului scris, observației staționare.

O atenție deosebită trebuie acordată etapei documentării, care este comună tuturor metodelor de cercetare științifică. Anchetatorii, de obicei, se informează în legătură cu problemele științifice abordate, acumulând astfel și sursele bibliografice necesare, însă e de datoria lor să se informeze și în ceea ce privește populația sau „universul cercetării”. De regulă, pentru a găsi informatori și a lucra cu ei, anchetatorul are nevoie, într-un grad ridicat, de energie, răbdare, tact și experiență; este necesar să se cunoască vârsta persoanei anchetate, dacă s-a născut și a crescut în localitate, dacă a călătorit, unde și când, dacă a învățat carte și câtă, dacă știe limbi străine, dacă a făcut armata sau nu, ce ocupație principală are, ce alte ocupații sau meserii mai îndeplinește, dacă este căsătorit, de unde este soția, dacă are copii etc. Toate aceste date sînt absolut necesare pentru a stabili poziția lingvistică a subiectului; o persoană care a venit recent în localitate, nu reprezintă cea mai bună soluție pentru a fi aleasă ca informator lingvistic, cum nici un subiect care călătorește tot timpul nune va oferi un material lingvistic relevant. Educația intelectuală este un amănunt foarte important, căci un intelectual, chiar dacă vorbește dialectal, este profund influențat de limba literară, pe care, de altfel, o utilizează contextual. Mediul educațional îi determină pe tinerii pînă la o anumită vîrstă să tindă spre pronunțarea standard, să întrebuițeze formele literare în locul celor regionale.

Cercetarea pe teren va fi precedată, în mod obligatoriu, de stabilirea anumitelor ipoteze, care vor fi, mai tîrziu, verificate, astfel încît să poată fi confirmate sau contestate. Ipotezele sînt niște presupuneri cu caracter provizoriu. Cercetătorul le poate formula atît pe baza unor date experimentale existente la începutul anchetei, cît și pe baza intuiției, impresiilor, care întotdeauna derivă dintr-un lung proces de acumulare a cunoștințelor. Metodologia sociologică descrie mai multe procedee de eșantionare, care presupun alegerea din sînul unei populații de referință a unui număr de subiecți, gruparea cărora ar poseda însușirea reprezentativității, ceea ce presupune că cercetarea acestora va conduce la concluzii susceptibile de a fi extinse la ansamblul colectivității lingvistice cercetate.

O etapă importantă, responsabilă și complexă, dependentă direct de aptitudinile și cunoștințele anchetatorului, este elaborarea chestionarului. Chestionarul sociolingvistic începe cu întrebări de deschidere, mai ușoare, pregătitoare, dar care îi vor da de înțeles anchetatului care va fi tema discuției. Dacă chestionarul este administrat copiilor, se vor cere informații similare și în ceea ce privește părinții lor. Nu se va omite nici poziția socială a interogaților sau a părinților acestora, deoarece se știe că factorul social poate contribui atît la facilitarea impunerii unei

inovații, cât și la încetinirea acestui proces, datorită unui conservatorism firesc care rezultă din nevoia indivizilor de a se conforma legilor sociale în viața cotidiană.

Unii lingviști consideră că ultima și singura subdiviziune a limbii este *idiolectul*, realizarea individuală a unui sistem lingvistic la nivelul fiecărui vorbitor. Termenul a fost creat de Bernard Bloch pentru a reprezenta vorbirea unei persoane care discută despre un subiect cu același interlocutor, într-o perioadă anume de timp¹⁵. Trebuie precizat că idiolectul este determinat de apartenența individului la un cadru istoric, la o zonă geografică și la o anumită clasă socială, grupare socioprofesională etc. Componentele stilistico-contextuale ale idiolectului și registrele verbale ale locutorului variază în funcție de circumstanțele emiterii și receptării. Astfel, idiolectul are aplicabilitate atât în sociolingvistică, cât și în dialectologie, mai ales în geografia lingvistică. Nici idiolectul nu este însă unitar, întrucât, în decursul existenței, un individ utilizează mai multe idiolecte, modificându-se odată cu experiența de viață a vorbitorului¹⁶. Un individ poate avea mai multe roluri, stăpînind mai multe coduri sau subcoduri, adică varietăți ale aceleiași limbi sau limbi diferite. Există situații în care este utilizată limba standard și situații în care se face apel la dialect sau grai. Contestatarii utilității acestui concept invocă faptul că limba este un fenomen prin excelență social și că, în vorbirea fiecărui individ, intervin elemente din vorbirea celorlalți; există însă și specialiști care consideră că termenul în discuție „poate facilita discutarea unor probleme cum ar fi diferențierea după generații a vorbirii, în interiorul unei comunități lingvistice, sau coexistența sistemelor lingvistice în graiurile regionale”¹⁷. Prin urmare, este importantă studierea graiurilor locale în contextul specific al culturilor populare locale, așa încît definirea granițelor dialectale subiective să se facă ținîndu-se cont de raportare la conștiința indivizilor că ei aparțin unui anumit tip cultural.

Toți vorbim, într-o oarecare măsură, la fel cu subiecții din comunitatea din care facem parte, adaptîndu-ne la situații, persoane și bunăcuviință. De regulă, întrebuițăm, pe lîngă pronunțarea standard impusă de limba literară, și graiul localității de proveniență, avînd mai multe manifestări lingvistice, în funcție de situația de comunicare. Într-un fel vorbim într-un

¹⁵ Bernard Bloch, *A set of Postulates for Phonemic Analysis*, în *Language*, 1949, nr. 24, p. 3-46, apud Ion Horia Bîrleanu, *Curs de dialectologie românească. Partea I. Probleme teoretice*, Editura Universității Suceava, 2000, p. 42.

¹⁶ Vorbitorul care pleacă din comunitatea sa încearcă să-și schimbe nu doar poziția geografică, ci și poziția socială. Această mișcare, cauzată de creșterea în plan profesional, înseamnă, totodată, și adaptarea la noua normă lingvistică, norma comunității cu care intră în contact. În anchetele efectuate, remarcăm, la subiecții plecați din localitate pentru studii universitare sau liceale, conștiința superiorității normei literare, dorința de a înlătura fonetismele și elementele lexicale regionale. Odată deprinsă, norma literară este imitată, în defavoarea regionalismelor ce caracterizează zona de proveniență. De exemplu, la subiectul F, din Mănăstirea Humorului, de 24 de ani, absolventă de facultate și master, răspunsul la întrebarea *Cum numiți oaia tînără, cu vîrsta între un an și trei ani, care încă n-a fătat?* este urmat de un comentariu interesant: *miu-zărâ*, cu mențiunea că fonetismul *mîiu-zărâ* era folosit de bătrîni (*asta, știți cum era omul mai în vîrstă, mai greșea*). Același subiect, întrebat dacă pentru fonetismul literar *împi-zediçi* cunoaște și fonetismul regional *împcê-diș* sau *împcê-licât*, răspunde: *depîndede vîrsta fiecărui, pentru că nu poți să îl dezobișnuiești de cuvintele pe care le-a învățat de cînd era copil, depînde de mediul în care ai crescut*.

¹⁷ Cf. Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Probleme de dialectologie română*, Centrul de multiplicare al Universității din București, 1973, p. 45.

mediu academic, oficial și altfel în cercul de prieteni sau în familie, unde rigorile normei literare sînt încălcate ori se face uz de expresii cunoscute doar de membrii aceluși grup. Al. Philippide, în *Principii de istoria limbii*, afirmă că „același sunet din același cuvînt nu este pronunțat la fel de doi oameni, oricît de mult ar semăna aceștia în vorbă la prima vedere, și nu este pronunțat în același fel nici măcar de unul și același om în două momente consecutive”¹⁸.

Subiectul vorbitor are capacitatea de a sesiza diferențele la contactul cu o altă normă, adaptîndu-și, totodată, pronunțarea în funcție de anchetator/interlocutor, de cerințele și de situațiile de comunicare. Într-un fel pronunță cînd răspunde întrebărilor indirecte (această metodă de culegere a materialului lingvistic îi poate crea ușoare stări emotive) și mult mai aproape de graiul local va vorbi în discuțiile libere sau în conversațiile cu unii membrii ai familiei. Sentimentul anchetatorului este că subiectul vorbitor încearcă să înșele, să ofere imaginea graiului său cît mai puțin diferită de norma literară.

Unii dintre subiecții anchetați sînt conștienți de existența unei norme dialectale mai mult sau mai puțin cultivate și, cu toate acestea, își păstrează particularitățile graiului din zona natală, pentru că acesta le conferă identitatea. Alții, dimpotrivă, refuză să oglindească particularitățile regionale celor din afara comunității. Mai ales în răspunsurile la întrebările indirecte, aceștia din urmă dau impresia că se află în fața unui examen, își controlează vorbirea, caută să mascheze aspectele arhaice și regionale. Interesant ca fenomen psihologic este refuzul persoanelor în vîrstă, mai ales de sex feminin, de a colabora la întrebările indirecte, apelînd la fonetisme și elemente lexicale cît mai apropiate de norma literară, în timp ce în discuțiile libere pronunțarea nu mai este controlată. Probabil este vorba de reacția subiectului vorbitor aflat în contact cu persoane din afara comunității. De exemplu, la întrebarea *Dacă-i parte femeiască, cum îi spui copilului nou născut?*, sub. B, f, 84 de ani, din Mănăstirea Humorului, răspunde *fe-tiță*, probabil pentru a evita pronunțarea *cu≈opk'îlâ*, cu bilabiala *p* alterată, care este consemnată în înregistrările libere; același subiect, la întrebarea *Cum îi zici la acela cu care mîi cail și care e făcut din curea?*, răspunde *biș*, cu labiala nealterată, deși, marea majoritate a subiecților anchetați, chiar și cei tineri, palatalizează labiala în stadiu intermediar (*bg'îș*). Astfel, vorbitorii posedă sisteme de referință, pe care le observă, la care se raportează și în funcție de care reacționează lingvistic.

Abaterile de la normă, conștiente sau inconștiente, sînt tot variații. În acest sens, tinderea spre normă, dar necunoașterea acesteia, duce la forme de hipercorectitudine: amintim, în acest sens, *pișcă* pentru *k'îșcă* < ucr. *kyška*). Fost învățător, subiectul H, b, 65 de ani, din Vicovu de Jos, atît în răspunsurile la întrebările indirecte, cît și în discuțiile libere, încearcă, de multe ori, să nu-și trădeze graiul local. Din dorința de a evita presupuse pronunțări regionale, *p* inițial apare în locul lui *k'* etimologic, care e simțit dialectal, prin încadrarea greșită a cuvîntului în categoria *piçu≈zare/k'îșu≈ari*. Consemnăm forma *majun* în loc de *mașun*, la sub. D, f, 48 de ani, din comuna Mănăstirea Humorului, tehnician veterinar, cu studii liceale, care manifestă reticență față

¹⁸Alexandru Philippide, *Opere alese*, editate de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, Editura Academiei Republice Socialiste România, București, 1984, p. 8.

de folosirea fonetismelor și elementelor lexicale regionale; probabil, africană *g* a fost simțită ca fonetism arhaic, specific ariei nordice a dialectului dacoromân.

În general, subiecții vorbitori au conștiința deosebiriilor de grai dintre generații, în vorbirea lor apărând fenomene care denotă coexistența a două sisteme lingvistice diferite (cel al bătrânilor și cel al generației mai tinere). La subiecții mai tineri, se constată, în general, atât extinderea ariei cu forme mai apropiate de cele impuse de norma literară, cât și coexistența celor două variante. Consemnăm fie dispariția unor fonetisme sau elemente lexicale arhaice, fie coexistența formelor arhaice cu cele literare (vezi *cîne* și *cîi≈ne* – anticiparea elementului palatal; *băi≈at* și *băi≈et* – fenomen de acomodare: vocala centrală *a*, sub influența semivocalei palatale *i* trece în seria vocalelor anterioare). Mai ales tinerii au conștiința deosebiriilor de pronunțare dintre cele două generații (*bătrînii spun așa* sau *bătrînii spuneau așa*; uneori apar comentarii de tipul *nici bătrînii nu mai folosesc termenul acesta*)¹⁹. În discuțiile cu bătrînii se vor folosi fonetisme regionale, în timp ce în discuțiile cu cei tineri sau de aceeași vîrstă acestea vor fi evitate. În același timp, cea mai mare parte a subiecților face referire la forme arhaice, dispărute astăzi sau păstrate doar în memoria vorbitorilor²⁰. De exemplu, la întrebarea *Cum îi spui omului care era plătit de săteni ca să păzească semănăturile, finețele?* doar patru subiecți din Vicovu de Sus (SV) au știut să răspundă *jîtări/*, motivînd că astăzi nu mai există (*să mai≈ zîsé□, auzăm din bătrînji* – f, 43 de ani; sub. F, f, 61 de ani, după ce răspunde *jîtări/*, completează: *acum nu mai≈ sînt*).

Uneori primim răspunsuri care conțin fonetisme literare, cu precizarea că fonetismele arhaice sînt pronunțate doar de cei fără studii și de bătrîni, sau că astfel se pronunța acum cîteva decenii: *focarîțe, k'ibrîți le zîce acúma* (AB, Gîrda de Sus, b, 55 de ani), *vădră, tăț zîc amú găli≈átă* (AB, Gîrda de Sus f, 76 de ani); *depîndede vîrsta fii≈ecărui≈a, pentru că nu poți/să-l dezobișnuié≈ști/de cuvîntele pe căre li≈a îm îvătăt de cîn era copil , depînde de médizul îj*

¹⁹ De exemplu, răspunsul la întrebarea *Cum ziceți la locul în care sînt îngropați morții dintr-un sat?* conține și comentarii ce ilustrează fenomenul amintit mai sus (*cîmitîr*, cei mai bătrîni și noi în casă, bunicii, cîteodată chiar și mama, folosesc *întîrîm* – SV, Vicovu de Jos, b, 12 ani; *cîmitîr*, la bătrîni am auzit *întîrîm* – SV, Vicovu de Jos, b, 43 de ani), în timp ce în Mănăstirea Humorului (SV) majoritatea subiecților anchetați răspunde, cel puțin ca a doua formă, și *întîrîm*; alții oferă și comentarii de tipul: *se folosi≈a înainte; se folosésc amîndou≈ă, în funcții≈e de cu sîne vorbésți*. Situația este similară și în cazul întrebării *Cum îi spui omului care era plătit de săteni ca să păzească semănăturile, finețele?*, răspunsul fiind completat de un comentariu, care reliefează variația diagenetională: *jîtări/≈să mai≈ zîsé□, auzăm din bătrîni/*(sub. C, f, 43 de ani, Vicovu de Jos); *sicriú≈, înainti îi≈ mai≈ spuné□ ráclă* (sub. H, b, 65 de ani, din SV, Vicovu de Jos), pentru întrebarea *După ce moare omul, în ce îl pui ca să îl îngropi?*; *k'ibrît*, cu mențiunea *bătrîni zîsa îpîrîg - îpîrîz/î* (sub. A, f, 89 de ani, Vicovu de Jos, SV); *k'ibrîți, bunicu spune focarîțe* (AB, Gîrda de Sus, f, 6 ani); *fetiță, bătrîni mai≈ spun cu≈opk'îl, k'ar táta cîn i≈e nervós pe mine* (AB, Gîrda de Sus, b, 12 ani); *porodíc, mai≈ spun cîva bătrîni/*(AB, Gîrda de Sus, f, 41 de ani).

²⁰ Există comentarii de tipul: *aís se moșnez/la pu≈ámă zii≈i* (SV, Mănăstirea Humorului, b, 53 de ani – pentru *struguri*); *gravidă, băbești să spúne gru≈ásă, așa spun bábete* (SV, Mănăstirea Humorului, b, 53 de ani). Dacă la întrebarea *Cum îi zici la locul anume lăsat de comună ca să pască vitele vara?* (III, h. 226) în *NALR. Moldova și Bucovina* (III, h. 226) se consemnează răspunsul [*ε*] și *tólu≈áci; tu≈olós*, vorbirea contemporanilor nu înregistrează astfel de forme: *imăș, pi di≈al; isláz* (SV, Mănăstirea Humorului).

care ai≈ crescút (SV, Mănăstirea Humorului, f, 24 de ani, studii de licență și master); gro□să mai≈ spun cări-s mai≈ batrîni/și/nu știu≈ (AB, Gîrda de Sus).

O parte dintre subiecții anchetati se dovedesc destul de comunicativi, sociabili și răspund nevoilor noastre de cercetare; de cealaltă parte, sînt și subiecți care nu doresc să împărtășească interlocutorului aspecte din cercul cultural și lingvistic al comunității respective, motiv pentru care răspunsurile lor conțin, cel mai adesea, fonetisme literare.

Răspunsurile în care coexistă fonetismele literare cu cele arhaice²¹, corectările din partea vorbitorilor²², comentariile care se fac pe marginea unor termeni²³, sînt relevante în acest sens. Vorbitorul are o competență comunicativă în funcție de situația de comunicare, are o competență lingvistică mai largă și o performanță lingvistică mai mică. Uneori subiectul vorbitor ne oferă și informații privitoare la diferențele existente între vorbirea celor băștinași și a celor veniți din alte zone (*la noi se zice așa, în altă parte se zice așa*)²⁴. Întîlnim multe comentarii justificative sau explicative sau trimiteri spre alte zone lingvistice pe marginea unor termeni, mai ales după

²¹ De ex., *fetiță*, *cu≈opcîlă*, la subiecți de ambele sexe și vârste diferite din Vicovu de Jos (SV); *gravidă* - *gró□să*; *sicriú≈* - *lácrá*, *șimitír* - *șintírím*, *vițál*, - *z.ŷițál*, *junčá* - *z.ŷunčá*, *várzá* - *curec*, *vișîni* - *z.ŷișîni*, *vin* - *z.ŷin* (SV, Vicovu de Jos).

²² În general, același subiect vorbitor cunoaște și folosește fonetisme regionale și fonetisme literare în funcție de interlocutor și de situația de comunicare. În multe cazuri, vorbitorii se corectează, fie pentru a masca aspectele regionale (pornind de la arhaisme locale: *mîiri≈sásá* [K] *miri≈sásá*, *focarițe* [K] *k'ibrítj*, *șintírím* [K] *șimitír* - AB, Gîrda de Sus), fie pentru a le pune în evidență (pornind de la sinonime literare: *bič* [K] *corb≈ác*, *pîlnii≈e*[K] *tolcér*, *săfi≈erbe*[K] *să h'érbe*, *copilă* [K] *cu≈opk'ílă*, *vi≈é□spe* [K] *g'é□spe* - AB, Gîrda de Sus; *apă fi≈erbintj* [K] *șérbintj* - IS, Vinători, 1; *să nu fii≈i* [K] *s.ŷii≈i* - SV, Crucea, 2; *fi≈ert* [k] *s.ŷert* - SV, Straja, 4; *răc.ŷlascá* [k] *rășáscă* - VS, Mărășești, 4; *k'ag* [K] *c.ŷag* - SV, Vicovu de Jos, 2; *k'ibríturi*[K] *șibríși*, *vișîni* [K] *z.ŷișîni*, *pútíná* [K] *bărbîntá*, *čobán* [K] *šobán*, *rîn ŷzâ* [K] *rîn ŷdz□ā* - SV, Vicovu de Jos). Uneori, subiectul vorbitor revine asupra unei forme lexicale regionale (*făi≈íná di□ păpușu≈oi≈[k]malá≈ di□ i≈ista* - NT, Sagna, 3; *létcá* [K] *lei≈cá* - SV, Vicovu de Jos), altelei corectează doar deschiderea sau închiderea unei vocale (*curé□k'* [K] *curik'*, AB, Gîrda de Jos, f, 60 de ani, fostă învățătoare) sau o formă de palatalizare a labiodentalei cu alta (*z.ŷé□spe* [K] *g'é□spe* - AB, Gîrda de Jos).

²³ Interesante sînt o serie de comentarii pe marginea răspunsurilor oferite la întrebările indirecte: *nu folosăsc k'ibrít*, *domni≈ești ni să párij*; *curéc*, *várzánu spúnem* (sub. C, f, 43 de ani, Vicovu de Jos, SV); *gró□pă*, *acum se spune șibeș* (sub. F, f, 61 de ani, Vicovu de Jos); *mu≈oș*, *așa s-o spus și așa să spuni ș*, *acuma la noi≈*, *sfórái≈*, *alt termen nu mai≈ cunosc* (sub. G, b, 53 de ani, Mănăstirea Humorului, SV); *gújbă*, *ca să nu plóu≈ă*, *să nu se báje apă*, *să nu putre≈ádă*; *bucáte se spúne la gríu≈ și/la cucurúz*; *focarițe mai≈ greșesc cîti≈odátá* (AB, Gîrda de Jos). La întrebarea *După ce moare omul, în ce îl pui ca să-l îngropi?* (II, h. 144) s-au înregistrat diverse răspunsuri, unele urmate de comentarii; de ex., doi subiecți de sex și vîrstă diferite (SV, Mănăstirea Humorului, b, 42 de ani și f, 82 de ani) răspund *sicriú≈*, cu mențiunea *nu i≈esti al términ*; sub. C, f, 72 de ani, răspunde *salăș* și completează: *să spúnj așa de cîn mă știu ≈*, în timp ce subiecții H, b, 81 de ani și I, f, 84 de ani menționează că *salăș* este o formă mai veche (*acúma nu să pre≈a foloséști*; *mai≈ spun și/azi/o sámă*).

²⁴ De exemplu, la întrebarea *Dacă-i de parte femeiască, cum îi spui copilului nou născut?*, un subiect vorbitor din comuna Vicovu de Jos, f, de 89 de ani răspunde: *cu≈opcîlîtá*, *la Straja să zîși bai≈é□tá* - sub. A, f, 89 de ani; *vișîni*; *g'íșîni* (*se foloséște de unde vine mama mi≈a*, *la Horodnic*) - sub. D, f, 14 ani, Vicovu de Jos, SV; *z.ŷin* - *mai≈ lau≈orăș spúnim vin*, *aiș folosím z.ŷin* - sub. C; *z.ŷé□spj*, *alții spun și azé□spj* - sub. F); *nu* (*am auzit*), *pu≈ati pin alti pářj să zîše așa* (sub. A, f, 89 de ani, Vicovu de Jos, SV); *nu*, *aiș la noi≈ nu* (sub. C); subiectul G din Mănăstirea Humorului, b, de 53 de ani, cu studiile liceale efectuate în județul Timiș, la întrebarea *Cum se numesc beșișoarele care se aprind cînd le freci de cutie și pe care le cumperi?* răspunde *șibríși*, cu mențiunea *în Banat să zîše ripelț*; același subiect, din Mănăstirea Humorului, la întrebarea *Cum îi spuneți la adăpostul în care dorm găinile, gîștele, rațele?*, răspunde: *pu≈oi≈átá*, *în alte părți/să spuni și coștiri≈ață*.

răspunsurile oferite întrebărilor indirecte: *cu zopçiliță, la Străja sâ zîși bai zé□tâ* (SV, Vicovu de Jos, f, 89 de ani); *vîșîni, g'îșîni se foloséște de unde vîne máma mi ză, la Horódnic* (SV, Vicovu de Jos, b, 12 ani); *z lîn, mai z lau z orăș spúnim vin, aiș folosîm z lîn* (SV, Vicovu de Jos, f, 43 de ani); *z l é □ spi, alți spun și / az é □ spi* (SV, Vicovu de Jos, f, 61, de ani); *nu am auzít, pu z atj pin alți pârț sâ zîše așa* (SV, Vicovu de Jos, f, 89 de ani); *nu, aiș la noi z, nu* (SV, Vicovu de Jos, f, 43 de ani); *ac c é n t u di vorbire difere z á z á dac á te du c í n j u d é ț u B i h ó r; pi c ó c, í n a l t e l ó c u r i / c r ó m p e* (AB, Gîrda de Sus); *pu z oi z á t á, í n a l t e p á r ț i / s á sp ú n i c o ș t i r i z á t á* (SV, Mănăstirea Humorului, b, 53 de ani, studii liceale). La întrebarea *Ziceți vorba muiere?* același subiect din Mănăstirea Humorului, care a urmat studiile liceale la Timișoara, răspunde: *nu sâ zîše aiș, í n B a n a t s á s p u n e,* iar întrebarea *Cum se numesc bețișoarele care se aprind cînd le freci de cutie și pe care le cumperi?* (II, h. 175) conține răspunsul *řibríși* și completarea: *í n B a n á t s á z í s é □ r i p é l ț.* Și răspunsul *barabúli* (pentru întrebarea *Ce cresc í n p á m í n t, í n c u i b u r i ș i f a c i m í n c a r e d i n e i?* - III, h. 312) conține și corespondentul acestuia în subdialectul bănățean: *í n B a n á t s á z í s é □ c r ú m p i.*

Concluzii

Dinamica limitelor acționează în virtutea principiului uniformizării ariilor, sub influența aceleiași dominante: forma care are circulație în limba comună, care joacă rolul unui factor de nivelare a divergențelor dialectale. Datorită relațiilor sociale, limitele anumitor particularități dialectale se pot schimba de la o generație la alta. În același timp, schimbările nu afectează în aceeași măsură toate particularitățile dialectale: dinamica izofonelor și a izoglozelor este mai vie, în timp ce izomorfele prezintă, în general, o mai mare stabilitate.

În cercetarea și sistematizarea aspectelor de ordin sociolingvistic, este necesar să evidențiem modul în care limba acționează asupra individului în direcția socializării și culturalizării și mai puțin în sensul umanizării, al transformării copilului neștiutor, asemănător ființelor necuvîntătoare, într-o ființă „cuvîntătoare”. Materialul colectat ne ajută să urmărim diversitatea dialectală la nivelul comportamentului verbal individual, intrînd în contact cu oameni diferiți, care aparțin unor clase sociale diferite sau asupra cărora factorii sociolingvistici (școala, instituții de stat, mass-media) au avut un impact diferit. În plus, este necesar să observăm aportul fiecărui individ la conturarea tabloului dialectal. De asemenea, sînt importante raporturile dintre organizația socială și civilizația din care face parte o limbă și aspectele principale ale acelei limbi.

Diferențierile limbii în funcție de clasele sociale nu ne permit să afirmăm că limba are un caracter de clasă, ci doar că există fapte lingvistice de clasă; în același timp, putem afirma că fără limbă nu poate exista comunicare între oameni, nu poate exista societate, deci limba este un fenomen social.

Bibliografie

- Bîrleanu, Ion Horia, *Curs de dialectologie românească. Partea I. Probleme teoretice*, Editura Universității Suceava, 2000
- Capidan, Th., *Limbă și cultură*, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1943
- Cazacu, Boris, *Un aspect al cercetării interdisciplinare: Sociolingvistica*, în FD, vol. VIII, 1973, p. 11-18
- Charles Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, A. Francke S. A., Berne, 1950
- Coseriu, E., *Sistema, norma y habla (con un resumen en alemán)*, Montevideo, 1952
- Coșeriu, Eugen, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică*, Editura Știința, Chișinău, 1994
- Guia, Sorin, *Aspecte sociolingvistice și tipuri de texte în Arhiva de limbă vorbită a Seminarului de dialectologie și sociolingvistică*, în „Analele științifice ale Universității Alexandru Ioan Cuza din Iași” (serie nouă), secțiunea III e, Lingvistică, tomurile XLIX-L, 2003-2004 (Studia linguistica et philologica in honorem D. Irimia), p. 257-261
- Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, *Probleme de dialectologie română*, Centrul de multiplicare al Universității din București, 1973
- Iordan, Iorgu, *Gramatica limbii române*, București, 1937
- Iordan, Iorgu, *Limba română actuală. O gramatică a greșelilor*, Iași, 1943
- Iordan, Iorgu, *Stilistica limbii române*, București, 1944
- Philippide, Alexandru, *Opere alese*, editate de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1984
- Pușcariu, Sextil, *Din perspectiva dicționarului. III Despre legile fonologice*, „Dacoromania”, II, 1921-1922
- Rusu, Valeriu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Editura Scrisul românesc, Craiova, 1984
- Turculeț, Adrian, *Introducere în fonetica generală și românească*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 1999
- Turculeț, Adrian, *Dialectologie română*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2002